

УДК 81'1

Т.Р. Кияк,

доктор філологічних наук, професор

(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ У ФАХОВИХ МОВАХ*У статті розглянуто місце запозичень та інтернаціоналізмів у фахових мовах.*

Нема таких мов, які б розвивалися в абсолютній ізоляції. Будь-яка мова обов'язково зазнає іншомовного впливу або навіть впливає на інші мови. З іншого боку, термінологічне планування може мати ознаки як інтернаціоналізації, так і "націоналізації". Термінотворці більшості країн світу прагнуть у сучасних умовах обміну інформацією поєднати елементи як інтернаціональності терміносистем (для полегшення міжнародного спілкування), так і національної самобутності. Процес запозичення іншомовних елементів, коли будь-яка мова постійно збагачується, а іноді й засмічується запозиченнями з інших мов, у переважній більшості мов світу значно активізувався. Це, у свою чергу, ставить питання про інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі. Тому цілком природно постає інше питання: а чи *будь-яке* запозичення можна назвати інтернаціоналізмом? І чи варто чинити опір засвоєнню іншомовних слів?

Інтернаціональне, на думку більшості галузевих фахівців, асоціюється із запозиченнями, в той час як національне – з пуризмом. Проте така схема є досить примітивною. По-перше, тому, що запозичуватися може не тільки зовнішня, але й внутрішня форма. По-друге, справжній пуризм полягає не стільки в простому калькуванні іншомовних слів та словосполучень, скільки в повному ігноруванні іншомовної мотивації.

З іншого боку, слова іншомовного походження ще не є інтернаціоналізмами. Так, не можна називати інтернаціоналізмом українське слово *газда*, що є запозиченням з угорської, через те що в інших мовах (які, до того ж, не належать до слов'янських чи фінно-угорських мов) таке запозичення не спостерігається.

Як уже стверджувалося вище, інтернаціоналізм відрізняється від простого запозичення тим, що будь-який елемент може називатися інтернаціональним тільки тоді, коли він існує принаймні у трьох неспоріднених мовах. Якщо такої умови нема, тоді нема підстав називати таке запозичення інтернаціоналізмом. У такому разі то є звичайне запозичення на національному рівні. З іншого боку, інтернаціональною може бути не лише зовнішня, але й внутрішня форма. Звідси постає питання: чи калькулювання може вважатися проявом інтернаціонального?

Необхідність засвоєння нових інтернаціональних елементів, за словами І.К. Білодіда, постає тоді, коли міжмовні тенденції до їх прояву збігаються з власними внутрішніми потребами та можливостями окремо взятої мови. Поповнення термінологічної лексики полегшує двомовне спілкування та економить зусилля в процесі засвоєння будь-якої мови [1: 40–61].

На думку В.В. Акуленка, методами вивчення інтернаціоналізмів, що відображають істотні ознаки цієї об'єктивної міжмовної категорії, є: а) ареальний, що дозволяє встановити ономасіологічні ізоглоси та райони розповсюдження інтернаціоналізмів на лінгвістичній мапі світу; б) синхронно-зіставний, що відображає основну схожість та різницю в масі інтернаціоналізмів пар або груп зіставлених мов; в) методи аналізу індивідуального мовлення в умовах двомовності та багатомовності (зокрема перекладу), що дозволяє перевірити реальну здібність інтернаціоналізмів регулярно ототожнюватися й полегшувати передання інформації від мови до мови [2: 254].

Питання про інтернаціональне та національне в термінологічному процесі пов'язане, насамперед, з проблемою встановлення критеріїв, які визначають поняття інтернаціонального та відрізняють інтернаціональні слова від звичайних національних запозичень. Бо часто виникає плутанина між справжніми інтернаціоналізмами та простими запозиченнями з тієї причини, що будь-яке запозичення, навіть якщо його було зроблено лише однією мовою, може бути прийнято за інтернаціоналізм.

З іншого боку, в науковій термінології є терміни, утворені шляхом запозичення не самого слова, а лише його змістової структури [1: 62]. Кажучи про схожість форм інтернаціональних знаків, слід мати на увазі не тільки звучання чи написання, але й вмотивованість чи "внутрішню форму" знаків (як їх синхронічну характеристику, "буквальне значення", що враховується носіями даної мови). При цьому роль можуть відігравати всі три принципово можливі типи вмотивованості: 1 – фонетична, тобто прямий зв'язок звучання зі значенням; 2 – морфологічна, тобто словотворча структура складних і похідних слів; 3 – семантична, тобто синхронічно відчувана переносність значення в межах семантичної структури багатозначного слова. По суті, з морфологічною вмотивованістю слів можна також зіставити вмотивованість усталених (зокрема термінологічних) словосполучень, яка визначається значеннями зіставлених слів, їх морфологічною формою та синтаксичними відношеннями. В інтернаціоналізмів значення завжди схожі, тоді як схожість форм може спиратися на певну низку ознак [2: 256].

Інтернаціоналізми, як правило, не вважаються елементами окремо взятої мови, бо таким чином заперечуватиметься їх інтернаціональний характер. З іншого боку, для тієї чи іншої мови їх теж назвати досить важко, бо це знову приведе до заперечення їх інтернаціонального характеру (інтернаціональне не може бути для когось чужим, якщо воно дійсно інтернаціональне). Звідси можна зробити висновок, що поняття "інтернаціональне" виходить за межі двох протилежних та взаємовиключних понять "своє – чуже".

Це, радше, своє та чуже одночасно. Якщо в будь-якій мові будь-який іншомовний елемент вважається чужим, його інтернаціональність у такому разі ставиться під сумнів. Будь-який іншомовний елемент вважається своїм, якщо він добре засвоєний, і, навпаки, чужим він вважатиметься тоді, коли в його засвоєнні немає ніякої необхідності.

Виходячи з усього викладеного вище, можна дати остаточне визначення поняттю "інтернаціоналізм". Отже, той чи інший елемент є інтернаціональним за умови, якщо він повністю чи частково збігається у своїй зовнішній та внутрішній формах принаймні у трьох неспоріднених мовах.

Хоча не слід і тут абсолютизувати інтернаціональні знаки щодо присутності їх у неспоріднених мовах, бо, на думку В.В. Акуленка, їх відносність проявляється в багатьох питаннях, у тому числі таких, як генетичне відношення мов, що входять до ізоглос інтернаціоналізмів, а також співвідношення їх форм та значень. Що стосується присутності інтернаціоналізмів у неспоріднених мовах, то тут існують думки про неспоріднені мовні сім'ї. Іноді як критерій висувається вимога, аби не менш ніж дві з таких мов були "світовими". Проте такий критерій, на думку В.В. Акуленка, є лише умовним робочим припущенням [2: 255].

Інтернаціоналізми слід відрізняти від екзотизмів, які означають явища, що не мають місця в житті носіїв мови-реципієнта. Такі терміни входять до мови-реципієнта у своєму оригінальному вигляді (фонетичне запозичення), рідше – у вигляді кальки [3: 87].

Відсоткове співвідношення інтернаціонального та національного не є однаковим у різних мовах. Усе залежить від преференційних тенденцій у кожній конкретній мові. Проте присутність інтернаціонального елемента в будь-якому відношенні значно полегшує спілкування між носіями різних мов.

Особливої уваги заслуговують випадки співіснування свого елемента та запозичення з іншої мови, коли вони означають одне й те саме поняття. При цьому інтернаціональним може виявитися саме свій елемент, якщо він має інтернаціональну внутрішню форму, в той час як запозичення може мати суто національний характер, якщо його не засвоєно іншими мовами.

У такому випадку може відбутися заміна слова рідної мови іншомовним чи навпаки або обидва елементи існують як синоніми. Часто запозичення можуть проявлятися навіть у тих випадках, коли рідна мова має власні засоби висловлення того чи іншого поняття.

З іншого боку, будь-яке досягнення у науково-технічному прогресі в одній країні в умовах сучасних взаємовідносин між народами та між різними культурно-історичними ареалами автоматично стає досягненням всієї людської цивілізації. До того ж це вимагає неминучого запровадження нових термінів у відповідній мові, носії якої зробили це наукове відкриття. А перед носіями інших мов, відповідно, постає інше завдання – як саме передати ці терміни засобами рідної мови.

Як свідчить проведення нами дослідження [4: 15–19], іншомовні терміни повинні включати терміноелементи, які сприяють вмотивованості всього утворення, при їх відборі слід урахувати також фактор поширеності у сфері професійного спілкування як усередині однієї країни, так і в міжнародному масштабі; цікаво відзначити, що в більш "старих" науках кількість іншомовних термінів суттєво обмежена, що свідчить про прагнення мови до саморегуляції, побудови більш "прозорих" внутрішніх форм.

Якщо синонім, утворений на матеріалі ресурсів рідної мови, збігається за оцінками вмотивованості та кількістю лексичних складників з інтернаціоналізмом, то вживання першого є більш доцільним, оскільки внутрішня форма рідного слова зрозуміліша й легше засвоюється. З іншого боку, термінологічні прогалини бажано заповнювати наявними інтернаціоналізмами.

У випадку неоднакових параметрів вмотивованості термінів-синонімів перевагу слід надавати більш вмотивованим термінам (у т.ч. інтернаціоналізмам), що робить мову науки гнучкішою й ефективнішою, віддзеркалюючи в ній позитивний досвід своєї та інших мов.

Важливим етапом нормалізації термінології є також гармонізація внутрішніх форм термінів у міжмовному масштабі. Результати такої праці полегшують і вдосконалюють процес науково-технічного перекладу, сприяють більш ефективному професійному взаєморозумінню, збагачують конструкції рідної мови тощо. Зрозуміло, що в цьому процесі нормалізації лінгвіст може тільки рекомендувати виділені ним норми, а не вимагати, ігноруючи реальне вживання, їх безумовної реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Белодед И.К. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Вища школа, 1980. – 208 с.
2. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике языков // Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев: Штиинца, 1971. – С. 251–264.
3. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы. – К.: Изд-во Киев-го ун-та, 1963. – 92 с.
4. Кияк Т.Р. Мотивированность как возможный критерий отбора и упорядочения терминов-интернационализмов // Научно-техническая информация. Серия I, 1985. – № 10. – С. 15–19.

Матеріал надійшов до редакції 17.04.2006 р.

Кияк Т.Р. Заимствования и интернационализмы в специализированных языках.

В статье рассматривается место заимствований и интернационализмов в специализированных языках.

Kyyak T.R. Borrowings and internationalisms in the specialized languages.

The article is concerned with the role of borrowings and internationalisms in the specialized languages.